

LEYLA MƏMMƏDOVA
Bakı Avrasiya Universiteti
Akademik Həsən Əliyev küç
leyla.filoloq94@gmail.com

İNGİLİS DİLİNDƏ LEKSEMLƏRİN ANTONİMLİK MEYARLARI

Xülasə

Bu məqalədə ingilis dilində leksemlərin antonimlik meyarlarından bəhs edilir. İlk olaraq antonimlik hadisəsi ətraflı şəkildə izah edilmiş, sonra isə leksemlərin antonimlik meyarlarına aydınlıq gətirilmişdir. Bir sıra görkəmli dilçi alimin fikirlərinə toxunulmuş və ümumi olaraq antonimlərin semantik cəhətdən altı növünün olduğu və bu növlərin hər birinin geniş izahı öz əksini tapmışdır. Həmin növlər bunlardır:

1) Contradictory terms (zidd anlayışlar) - sözlərin qarşılıqlı şəkildə bir-birinə zidd olduğu və onların arasında heç bir mənə yaxınlığı mümkün olmadığı antonim növüdür.

2) Contrary terms (əks anlayışlar) - həqiqi zidd əksliklərdir.

3) Relative terms - adətən cütlük şəklində üzə çıxan antonimlərdir.

5) Contrasted terms - bunları bir-birinə mənaca çox kəskin əkslik ifadə edən sözlərdir.

6) Loosely contrasted or incompatible terms - antonimin bu sonuncu növü bir-birinə mənaca çox az əksliyi olan sözlərdir. Antonimlərin semantik növlərinin izahından sonra antonimlərin struktur növləri problemi işlənmiş və fərqli dilçilərin bu problemə baxışı verilmişdir. Azərbaycan dilçiliyində və dünya dilçiliyində antonimlərin struktur növləri hansılardır sualı ətrafında yaranan təzadlı fikirlər məqalədə öz əksini tapmışdır. Şəkilçilərin köməyi ilə antonimliyin yaranıb-yaranmaması məsələsinə toxunulmuşdur.

Antonimiya probleminə və antonimlərin struktur növlərinə aydınlıq gətirildikdən sonra isimlər və sifətlər arasında antonimliyin hansı səviyyədə olduğu araşdırılmış və nümunələrlə daha aydın göstərilmişdir.

Açar sözlər: leksem, antonim, zidd, əks, mütləq və ya kök antonimlər, düzəltmə antonimlər

Həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində antonimlərin təsnifi meyarlarını nəzərdən keçirdikdə görürük ki, ingilis dilində antonimlər əsasən onlarda olan daxili ziddiyyətlərə əsasən təsnif olunur və əksər hallarda onların quruluşu, mənşəyi, hansı nitq hissəsinə aidliyinə dair heç bir söz deyilmir. Sözlərin mənaca bir-birinə zidd olması, bir-birinin əksini ifadə etməsi onları antonim hesab etmək üçün kifayətdir. Bu məqalədə antonim nədir, antonimlərin hansı semantik və struktur növləri var, isim və sifətlərdə antonimlik özünü necə göstərir suallarına cavab tapmağa çalışacağıq. İlk olaraq antonimlərə verilmiş bir neçə tərif gözə keçirək və daha sonra antonimlərin həm semantik, həm də struktur növlərinə nəzər salaq.

Antonim haqqında təriflərdən biri C. Smitə aiddir.

O özünün "Synonyms and Antonyms" adlı əsərində "bir və ya bir neçə sözə əkslik bildirən sözlər antonimlər adlanır" - deyə yazmışdır. Bu tərif çox qısa və natamam olsada antonimlərə verilmiş müasir tərifin əsasını təşkil edir və həmçinin antonimiya haqqında da təsəvvür yaradır.

Müasir lüğətlər isə heç bir izah olmadan antonimi ciddi müqayisəyə əsaslanaraq "əksmənalı söz" adlandırır (5. s. 27). Oksford ingilis dili lüğəti isə antonimlərə belə bir tərif verir, "hər hansısa bir sözün əksi olan anlayış, əks-mənə" (6. s. 29). Bu təriflərdən də görüldüyü kimi antonimlər ümumilikdə sözlərin mənaca bir-birinə əks olub, ziddiyyət təşkil etməsidir.

Antonimlərin semantik bölgüsü ətraflı şəkildə Websters New Dictionary of Synonyms lüğətinin giriş hissəsində verilmişdir. Burada antonim adı altında götürülən sözlər altı qrupa bölünüb:

- (1) Contradictory terms,
  - (2) Contrary terms,
  - (3) Relative terms,
  - (4) Reverse terms və complementary terms,
  - (5) Contrasted terms, (6) Loosely contrasted or incompatible terms (1. s. 27).
- Bu bölgədəki hər bir növü nəzərdən keçirək.

1) Contradictory terms (zidd anlayışlar) - bu elə əkslikdir ki, burada sözlər qarşılıqlı şəkildə bir-birinə ziddir və onların arasında heç bir məna yaxınlığı mümkün deyil. Əgər bir anlayış düzgündürsə digəri mütləq səhvdir və ya bir anlayış səhvdirsə, digəri mütləq düzgün olmalıdır. Məsələn: razılaşımaq-rədd etmək

2) Contrary terms (əks anlayışlar) - bu elə bir məna əksliyinə əsaslanır ki, dildə bundan daha böyük bir əkslik mümkün deyil. Bunlar həqiqi zidd əksliklərdir. Lakin bunlar eyni növdən olan və ya eyni cinsə aid olan sözlərə, anlayışlara aid edilməlidir. Məsələn: ağ və qara sözləri hər ikisi rəng bildirən sifətlərdir və istənilən mətn daxilində bir-birinə zidd mənalar ifadə edəcəkdir.

3) Relative terms və complementary terms; Relative term - adətən cütlük şəklində üzə çıxan antonimlərdir. Bunlar arasında elə bir məntiqi əlaqə var ki, bir söz digər söz haqqında təsəvvür yaradır. Məsələn: *husband* - *ər* sözü və *wife* arvad sözü kimi. Complementary terms isə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan və hər ikisi birlikdə işlədilmədikdə birinin mənacə natamam olmasıdır. Məsələn: *attack* (*hücum etmək*) - *defend* (*müdafiə etmək*).

5) Contrasted terms - bunları yuxarıda sadalanan heç bir qrupa aid olmayan amma bir-birinə mənacə çox kəskin əkslik ifadə edən sözlərdir. Bu növ antonimlər lüğətlərində çox tez-tez rast gəlinən antonimlərdir. Məsələn: *dry* sözü quru demək olsada *moist*-nəm, rütubətli sözü onun əksi kimi və ya antonimi kimi işlədilir.

6) Loosely contrasted or incompatible terms - antonimin bu sonuncu növü bir-birinə mənacə çox az bir əksliyi olan sözlərdir. Məsələn: *sincere* səmimi sözü ilə *insincere* qeyri səmimi sözü bu növ antonimlərə nümunədir.

Göstərilmiş bu bölgü antonimlərin semantikaya əsaslanan bölgüsü hesab edilir. Bu altı qrup arasında iki qrupa daha çox yer ayrılıb ki, bunlardan birincisi «contradictory terms», digəri isə «contrary terms»-dir. (1. s. 27) Müasir ingilis dilçiliyində də antonimlərin bu iki növü daha çox diqqət çəkir və xüsusi qeyd edilir.

Antonimlər strukturuna görə isə mütləq və ya kök və düzəltmə olur. Kök antonimlər söz köklərinin bir-biri ilə əks məna ifadə etməsi ilə yaranır. Antonimin bu növü əsas hesab edilir və dildə daha geniş yayılmışdır

.Düzəltmə antonimlər isə affikslərin köməyi ilə yaranır. Dünya dilçiliyinə antonimlərin bu növü ilə bağlı mübahisələr davam etməkdədir çünki eyniköklü sözlərin inkarlıq şəkilçisi qəbul etməsi nəticəsində yaranan əksmənalı sözlərin antonim olub-olmaması haqqında alimlər arasında fikir müxtəlifliyi vardır. Bir qrup dilçilər – A. A. Reformatski, L. R. Zinder, T. V. Stroeva, İ. İ. Şeboleva qrammatik vasitələr-morfem və şəkilçilərin vasitəsilə əmələ gələn əksmənalı sözləri antonim hesab etsələr də, digər qrup dilçilər – L. A. Bulaxovski, E. M. Qalkina-Fedoruk bu cür sözlərin antonimliyini qəbul etmir və antonimlik anlayışını yalnız ziddiyyətlər ifadə edən müxtəlif köklü sözlərlə bağlayırlar.

Azərbaycan dilçiliyində də bir sıra alimlər bu mövzuda fikir bildirmişdir. S.Ə.Cəfərov inkar şəkilçilər vasitəsilə eyni kökdən düzəlmiş sözləri antonim saymır və göstərir ki, «üslubi antonimlərin bir hissəsi şəkilçilər hesabına düzəlir. Bu morfoloji antonimlik üslubi, şərti səciyyə daşıyır və leksik vahid kimi lüğət tərkibində qeydə alınmır və sözün məzmununda müvəqqəti inkarlıq yaradır, üslubi səciyyə daşıyır, inkar şəkilçiləri düşən kimi sözdə inkarlıq da itir. Məsələn, yazma, gəl-gəlmə, duz-duzsuz və s.» (2,42)

H.Ə.Həsənov da eyni fikri təsdiqləyərək yazır: «Təsdiq və inkar formalarda işlənən eyniköklü sözlər arasında da ziddiyyət var, lakin həmin sözlər bir-biri ilə antonim olmur. Çünki inkar şəkilçili eyniköklü sözlə ifadə olunan əks mənə həmin sözün öz leksik mənası ilə deyil, ona əlavə edilən şəkilçi ilə bağlıdır. Şəkilçi sözün daxili mənasını nə dəyişir, nə də onda əks cəhətləri aşkara çıxara bilir. Müxtəlif köklülər mənənin müxtəlif əks tərəfli olduğunu meydana çıxarır. İnkər şəkilçiləri əlavə olunduğu sözü məzmunca inkar edir». (3, 80) İndi isə antonimlərin həm semantik, həm də struktur növlərini isim və sifətlərə aid nümunələrlə nəzərdən keçirək. İlkin olaraq isimlərin antonimliyinə baxaq. Baxmayaraq ki, ingilis dilində isimlərin antonimlik xüsusiyyəti çox az hallarda özünü göstərir lakin bir sıra yaxın qohumluq bildirən isimlər bir-birinə antonim kimi götürülür və bunlar kök “contrary terms”-lərə nümunə ola bilər .

Çünki bu antonimliyə səbəb məhz həmin isimlərin bir-birinə əks olan cinslərə aid mənaları ifadə edən sözlər olmasıdır.

Buna nümunə olaraq aşağıdakı qohumluq əlaqələrinə aid olan isimləri göstərmək olar: *a husband (ər) -a wife(arvad), a father(ata)-a mother(ana)*, Yuxarıda qeyd edilənlərdən əlavə olaraq bir sıra hərəkəti və ya prosesi təsvir edən isimlər də var ki, bunlar da öz aralarında mənəca bir-birinə əkslik təşkil edir. Buna nümunə olaraq *marriage(evlənmə)-divorce(boşanma), birth(doğum)-death(ölüm), development(inkişaf)-crisis* və ya *decline(krizis, inkişafdan qalma)* kimi sözləri göstərmək olar. Nümunələrdəndə görüldüyü kimi bunlar da kök “complementary terms”-lərə aid nümunələrdir.

Sifətlərin antonimliyi antonimliyinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində olduğu kimi ingilis dilində də sifətlərdə antonimlik özünü çox geniş şəkildə göstərir. Sifətin təyinedici funksiyada işlənməsi və əksər hallarda özündən sonra isimin gəlməsi sifətlərin bir-birinə əkslik təşkil edərək işlədilməsi ilə nəticələnir.

İngilis dilində həm sadə, həm də bir-birinin əksi olan şəkilçilər vasitəsilə yaranmış düzəltmə sifətlərdə antonimlik özünü göstərir. Sadə sifətlərin antonimliyi haqqında danışarkən aşağıdakı antonim olan sadə sifətlərə nəzər salmaq yerinə düşər: *alive(diri)-dead(ölü), big(böyük)-small(kiçik)*. Bu nümunələrdən də görüldüyü kimi sadə sifətlərin antonimliyi bir qayda olaraq mənənin əksliyi ilə yaranır və semantik cəhətdən “contrary terms” sayılır.

Düzəltmə sifətlərin antonimliyi haqqında danışarkən mütləqdir ki, bir-birinə əks mənələrdə olan sifətlər yaradan leksik şəkilçilərdən bəhs edək. Bu şəkilçilərə -ful, -mis, -dis, -in, -un, -im, -il, -ir, less –i misal çəkmək olar. Bu şəkilçilərdən -ful və -ness daha çox eyni sözə artırılaraq bir-birinə əks mənəli olan sifətlər yaradır, digər şəkilçilər isə bir qayda olaraq ön şəkilçilər olub sözlərə artırıldıqda antonimlik yaradırlar.

Göründüyü kimi antonimlik hadisəsi dilçilər üçün hər zaman maraqlı olmuş və əksər dilçilər həm antonim nədir sualına, həm də antonimlərin semantik və struktur növləri hansılardır suallarına cavab tapmağa çalışmış, öz bölgələrini vermiş və daha əvvəlki bölgələrə də fikir bildirmişlər. Bütün bunları nəzərə alaraq, biz də Websters New Dictionary of Synonyms lüğətində də göstəriləyi kimi antonimlərin semantik cəhətdən altı fərqli növünün olmasını və bu növlərin hər birinin fərqli çalarlara malik olduğunu eyni zamanda antonimlərin strukturuna görə iki növünün olduğunu qəbul edirik. İngilis dilindəki antonimlərin həm kök, həm də affiksal olması dilin həm zənginliyinə xidmət etmiş, həm də üslubi imkanlarını böyütmüşdür.

Ədəbiyyat

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. М., 1973.
2. Cəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dili [leksika]: II hissə, Bakı: Maarif, 1982, 215 s.
3. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: Maarif, 1988, 308 s.
4. Комиссаров В.Н. Словарь антонимов современного английского языка. М.: Введение, 1964.
5. Lyons J.P. Introduction to theoretical Linguistics. Cambridge University press, 1977.
6. The Oxford Dictionary of English Grammar. Second edition/ Oxford: Printed in Great Britain by Clays Ltd, St Ives plc, 465 s.

7. Уфимцева А.А. «Слово в лексико-семантической системе языка» М., 1968

8. Webster's dictionary of Synonyms. USA

L.Mammadova

Antonomic criteria for lexemes in English

Summary

This article deals with the antonyms of lexemes in English. Firstly, the anthropomorphic event is explained in detail, and then the antonyms of the lexemes have been clarified. A number of prominent linguist ideas have been touched upon, and in general there are six semantic types of antonyms and a broad explanation of each of these species reflected. These types are:

1) Contradictory terms - the type of antonym that the words are mutually contradictory and that no meaning is close to them.

2) Contrary terms - contradictory contradictions.

3) Relative terms are usually antonyms that appear in pairs.

5) Contrasted terms - these are words that express them in a very strong sense.

6) Loosely contrasted or incompatible terms -

This last type of antonym is an expression that has little or no impact on one another.

After the explanation of the semantic types of ants, the problem of the antonyms' structural patterns has been developed and different linguists have looked at this problem.

The contradictory views surrounding the question of the types of antonyms in Azerbaijani linguistics and world linguistics are reflected in the article. Whether or not antonyms are created with the help of photographers has been touched upon.

After the clarification of the problem of anthropomia and the types of antonyms, the degree of antonymia among the names and adjectives has been examined and clearly illustrated in the examples.

Key words: lexem, antonym, contrast, reflection, absolute or root antonyms, correction antonyms

**Автономические критерии для лексем в английском языке
Резюме**

В этой статье рассматриваются антонимы лексем в английском языке. Сначала подробно объясняется антропоморфное событие, а затем выясняются антонимы лексем. Был затронут ряд выдающихся лингвистических идей, и в целом существует шесть семантических типов антонимов и широкое объяснение каждого из этих видов отражение. Этими типами являются:

1) Противоречивые термины - тип антонима, в котором слова взаимно противоречивы и что им нет никакого значения.

2) Противоположные термины - противоречивые противоречия.

3) Относительными терминами обычно являются антонимы, которые встречаются парами.

5) Контрастные термины - это слова, которые выражают их в очень сильном смысле.

6) Сильно контрастирующие или несовместимые термины. Этот последний тип антонима является выражением, которое практически не влияет друг на друга. После объяснения семантических типов муравьев была разработана проблема структурных паттернов антонимов, и разные лингвисты смотрели на эту проблему. В статье отражены противоречивые взгляды на вопрос о типах антонимов в азербайджанской лингвистике и мировой лингвистике. Были ли затронуты антонимы с помощью фотографов. После прояснения проблемы антропомии и типов антонимов, степень антонимии среди имен и прилагательных была изучена и ясно проиллюстрирована в примерах.

Ключевые слова: лексема, антоним, контраст, рефлексия, абсолютные или корневые антонимы, исправительные антонимы

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 29.02.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 30.03.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Sevda Rzayeva tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.